

Postprint version : 1.0
Journal website : <https://www.tijdschriftkwalon.nl/>
Pubmed link :
DOI :

This is a Nivel certified Post Print, more info at nivel.nl

Dertig jaar kwalitatief onderzoek naar gezondheid en zorg: een insiders perspectief

Hennie Boeije & AnneLoes van Staa*

* Dr. Hennie Boeije is socioloog en werkt als programmaleider zorg en participatie bij chronische aandoeningen van het Nivel te Utrecht. E-mail: h.boeije@nivel.nl. Dr. AnneLoes van Staa is verpleegkundige, geneeskundige en antropoloog en werkt als lector Transitie in Zorg bij Kenniscentrum Zorginnovatie, Hogeschool Rotterdam. E-mail: a.van.staa@hr.nl.

Op 23 november 2019 gaven wij samen de *keynote*-lezing tijdens de KWALON-najaarsconferentie. Als oudgedienden in kwalitatief onderzoek naar gezondheid en zorg blikten wij in dialoog terug op dertig jaar kwalitatief onderzoek naar gezondheid in Nederland. Op een persoonlijke manier, want ieder ziet de werkelijkheid op zijn of haar eigen manier en geeft daaraan een eigen interpretatie. In dit artikel verkennen we eerst de omvang van internationale publicaties over kwalitatief onderzoek in Nederland. Daarna bespreken we thema's die veelvuldig onderwerp van studie zijn geweest in de afgelopen dertig jaar. Tot slot spreken we een wens uit voor de toekomst van kwalitatieve methoden.

Meer publicaties van Nederlands kwalitatief onderzoek

Hoe heeft kwalitatief onderzoek naar gezondheid en zorg zich de afgelopen jaren in Nederland ontwikkeld? Een eerste, grove zoektocht op PubMed (de database voor medisch-wetenschappelijke publicaties) met zoektermen als *qualitative research* en *qualitative study* en *The Netherlands* laat zien dat er vanaf 1990 internationaal wordt gepubliceerd. Vanaf 2000 neemt dit iets toe, om vanaf 2005 duidelijk te stijgen (figuur 1). Het eerste artikel dat wordt gevonden, is van Klop, Van Wijmen en Philipsen (1991) over de invloed van patiënten op de opname in en het ontslag uit het ziekenhuis. Een van de laatste artikelen uit 2019 gaat over de overwegingen van Nederlandse psychiaters bij euthanasie en hulp bij zelfdoding (Pronk, Evenblij, Willems & Van de Vathorst, 2019). Ongeveer één op de vijf artikelen heeft ook 'nursing' als trefwoord – kwalitatief onderzoek naar gezondheid en zorg komt dus relatief vaak voor in de verplegingswetenschappen.

[Figuur 1]

In de afgelopen jaren zijn er enkele belangrijke methodologische artikelen van internationale auteurs verschenen in toonaangevende medische tijdschriften zoals het *British Medical Journal* (BMJ) en *The Lancet*. Deze zijn te beschouwen als mijlpalen voor de acceptatie en verspreiding van kwalitatief

onderzoek. Een voorbeeld is de reeks van zeven artikelen die het BMJ in 1995 publiceerde. De eerste was van Pope en Mays (1995) met de veelzeggende titel: 'Reaching the parts other methods cannot reach'. Vijftien jaar later publiceerden deze auteurs een kritische reflectie over de kwaliteit van veel kwalitatief onderzoek in zorgonderzoek (Pope & Mays, 2009). Malterud (2001) publiceerde een artikel over de waarde van kwalitatief onderzoek in *The Lancet*.

Ook in andere disciplines verschenen kwalitatieve mijlpaalartikelen. Een voorbeeld is een van de meest geciteerde kwalitatieve methodologische papers ooit (meer dan 72.000 citaties volgens Google Scholar in mei 2020): het artikel van Braun en Clarke (2006) over thematische analyse, dat verscheen in een psychologisch tijdschrift. Blijkbaar valt deze aanpak in goede aarde bij onderzoekers in het gezondheidsdomein. In verplegingswetenschappelijke tijdschriften is kwalitatief onderzoek traditioneel gezien ruim vertegenwoordigd. Glaser en Strauss publiceerden al in 1966 een eerste artikel in *Nursing Research*: 'The purpose and credibility of qualitative research'. Uit een overzicht van de vijftig meest geciteerde artikelen uit verplegingswetenschappelijke tijdschriften (1956-2011) bleken er acht over kwalitatieve methodologie te gaan (Wong, Tam, Wong & Cheung, 2013). Het meest geciteerde paper ging over kwalitatieve inhoudsanalyse (Graneheim & Lundman, 2004). Sandelowski is de meest geciteerde auteur en is met verschillende artikelen over onderwerpen als robuustheid (*rigor*) in kwalitatief onderzoek (1986), en ook over de steekproefomvang, kwalitatieve gevalbeschrijving en rapporteren in die top 50 vertegenwoordigd.

In Nederland was de verschijning van een artikel van Van Zuuren (1995) in het *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg* een mijlpaal; in hetzelfde jaar publiceerde Ivan Wolffers 'Kwalitatieve benaderingen in het medisch onderzoek' in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. Hoewel er sindsdien wel enkele artikelen met kwalitatieve onderzoeksresultaten verschenen, duurde het nog tot 2018 voor er een methodologische bespreking werd gepubliceerd over het lezen van een kwalitatief onderzoeksartikel (Lucassen, Olde Hartman & Greijn, 2018) plus een redactioneel commentaar (Van der Graaf, 2018). Vergeleken met dertig jaar geleden heeft kwalitatief onderzoek binnen het Nederlandse onderzoeksdomein gezondheid en zorg een duidelijke plek verworven. Er is een brede erkenning van de waarde van (aanvullend) kwalitatief onderzoek, ook al betekent dat niet dat publiceren van kwalitatief onderzoek veel gemakkelijker is geworden en ook niet dat kwalitatief onderzoek een hoge status heeft.

Methoden van kwalitatief onderzoek en analyse

Een belangrijke ontwikkeling vanaf 2010 is de toename van het aantal publicaties met als trefwoord *mixed methods research*. Zo vindt er vaker kwalitatief onderzoek plaats binnen klinisch experimentele studies (RCT's) (zie Boeije, Drabble & O'Cathain, 2015), in evaluatiestudies (procesevaluatie), ter voorbereiding op en verdieping van vragenlijstonderzoek, en zijn er cross-overs zoals Q-methodologie (Jedeloo & Van Staa, 2009).

Ook verschijnen er steeds meer vormen van kwalitatieve reviews en kennissyntheses, zoals de narratieve review, metasynthese, meta-etnografie en *qualitative evidence synthesis*.

Bij het empirische, kwalitatieve onderzoek dat internationaal is gepubliceerd, wordt meestal gebruikgemaakt van (semigestructureerde) interviews; er is minder aandacht voor etnografische methoden zoals (participerende) observatie. Ook de inzet van visuele methoden zoals *photovoice*, waarbij participanten foto's maken en deze toelichten in interviews, of het gebruik van diagrammen, tekeningen of andere vormen van kunst is nog beperkt.

Kwalitatieve analyse wordt in de meeste publicaties over Nederlands kwalitatief onderzoek omschreven als 'inductief' en 'open'. Hierbij wordt vaak gerefereerd aan de *gefundeerde theoriebenadering* (zie Boeije & Bleijenbergh, 2019) en in enkele gevallen aan de *fenomenologie*. Sinds 2009 is het begrip *thematische analyse* in opkomst, zoals beschreven door Braun en Clarke

(2006). De laatste jaren worden ook meer gestructureerde vormen van kwalitatieve analyse genoemd, zoals *framework analysis* en *directed content analysis* (Van Staa & De Vries, 2014). In de laatste jaren zien we een opleving van actieonderzoek en participatieve methoden, bijvoorbeeld vanuit *Disability Studies*. Bij deze benaderingen staat centraal dat onderzoekers samen met betrokkenen kennis gebruiken om de situatie waarin deze mensen zich bevinden, te veranderen. Dit veranderen samen met de doelgroep gaat over zeggenschap en heeft altijd een machtsdimensie of politieke kant. De ervaringen van mensen zelf zijn nodig om zinvolle verbeteringen voor te stellen, bijvoorbeeld over hun woonsituatie, de zorg of de bejegening van mensen. Zo observeert Pols (2014) dat ervaringskennis deel is gaan uitmaken van wetenschappelijke kennis. Een opvallende ontwikkeling daarbij is dat ervaringsdeskundigen zélf meer en meer een actieve bijdrage aan het onderzoek leveren als partners in projectteams bij participatief onderzoek. Dit is een directe manier om mensen via hun eigen ervaringen een stem te geven in onderzoek. De inzet van ervaringsdeskundigen is echter niet hetzelfde als kwalitatief onderzoek. Kwalitatief onderzoek is een vorm van wetenschap bedrijven, waarbij het erom gaat om op een systematische manier kennis te verkrijgen die is gebonden aan wetenschappelijke criteria van kwaliteit van onderzoek. In box 1 vatten we enkele opvallende ontwikkelingen uit onze PubMed-zoektocht samen.

Box 1 Conclusies van dertig jaar gepubliceerd Nederlands kwalitatief onderzoek op PubMed

- Over Nederlands kwalitatief onderzoek naar gezondheid en zorg wordt steeds meer internationaal gepubliceerd op PubMed.
- Sinds 2010 zien we een sterke opkomst van *mixed methods*-onderzoek.
- Gepubliceerd Nederlands kwalitatief onderzoek maakt meestal gebruik van (semigestructureerde) interviews; er is minder aandacht voor observaties of visuele methoden.
- Kwalitatieve analyse wordt in de publicaties meestal omschreven als inductief en open.

Thema's van kwalitatief onderzoek naar gezondheid in Nederland

Er is een opvallende continuïteit in de thema's die vaak worden onderzocht met kwalitatieve methoden, zowel internationaal als in Nederland. Ervaringen van het leven met chronische aandoeningen zijn sinds de jaren negentig een constant thema in de medische sociologie en de verplegingswetenschap. Janice Morse (1999), die het tijdschrift *Qualitative Health Research* startte, droeg met haar werk onder meer bij aan een conceptuele verduidelijking van begrippen zoals pijn en troost, die vervolgens hun weg vonden in opleiding en training van de verpleegkundige beroepsgroep.

In Nederland beschreef Mieke Grypdonck bij de aanvaarding van de leerstoel Verplegingswetenschap aan de Universiteit Utrecht in haar oratie de opdracht voor mensen met een chronische ziekte als 'het leven boven de ziekte uittillen' (Grypdonck, 1996). Daarmee stond zij in de traditie van onder andere Charmaz (1991) en Corbin en Strauss (1988) die het leven met een chronische aandoening karakteriseerden als *work*. Zij benadrukten daarmee dat het niet alleen gaat om het managen van de behandeling en van relaties met naasten en zorgverleners, maar ook om het leven met een onzeker toekomstperspectief en een veranderd zelfbeeld. Ook het verschillende verloop van de ziekte (*illness trajectories*) plus de gevolgen daarvan voor de adaptieve opgaven van patiënten zijn vaak onderwerp van kwalitatief onderzoek.

Daarnaast gaat de aandacht in kwalitatief onderzoek vaak uit naar de zorg, de zorgverleners en de manier waarop de zorg wordt georganiseerd. Ook de communicatie tussen zorgverleners en patiënten en de omgang met ethische dilemma's, bijvoorbeeld rond het omgaan met sterven en de dood, zijn een terugkerend onderwerp. Glaser en Strauss (1965) presenteerden hierover belangrijke studies, waaronder *Awareness of dying*, en baseerden op dit werk de ontwikkeling van de

gefundeerde theoriebenadering (1967). Etnografische methoden hebben hier hun nut bewezen, al is het aandeel van gepubliceerde studies dat gebruikmaakt van deze aanpak, beperkt. De etnografische methode vormt de kern van de antropologie en in Nederland zijn daarvan mooie voorbeelden bekend. Zo is er rond gezondheidsonderzoek sinds 1989 het tijdschrift *Medische Antropologie* (voortgezet als *Medical Anthropology*), waarvan Sjaak van der Geest een van de drijvende krachten was, terwijl socioloog Gerard Nijhof in 2001 een monografie schreef over zijn eigen ziekteproces (*Ziekenwerk*). In verschillende rubrieken in KWALON, zoals *In het spoor van Malinowski* en *Onderzoek in de praktijk*, staan ook diverse voorbeelden van etnografisch onderzoek naar gezondheid en zorg.

Besluit

In deze schets van de stand van het kwalitatieve onderzoek in Nederland naar gezondheid en zorg benadrukken we dat dit persoonlijke reflecties zijn, gebaseerd op onze eigen ervaringen en op wat er te vinden is in een database als PubMed. Daarbij is het niet te vermijden dat er publicatiebias optreedt, omdat alleen internationaal gepubliceerde studies zijn opgenomen die door redacties werden geaccepteerd in een bepaalde periode en omdat niet alle tijdschriften waarin artikelen over gezondheid en zorg verschijnen, deel uitmaken van deze database. Een grondiger en nauwkeuriger zoektocht zou de door ons gesignaleerde trends beter kunnen onderbouwen. Ook in de kwaliteit van de gepubliceerde studies hebben we ons niet verdiept.

Als we de huidige situatie vergelijken met die van dertig jaar geleden, toen wij allebei begonnen als kwalitatieve onderzoekers, is het landschap duidelijk veel positiever, kleuriger en gevarieerder geworden. Dertig jaar geleden werd kwalitatief onderzoek alleen gewaardeerd door een select gezelschap sociale wetenschappers. Vandaag de dag wordt kwalitatief onderzoek naar gezondheid en zorg in Nederland breder geaccepteerd en ook steeds vaker toegepast; het is niet meer de vreemde eend in de bijt. Ook in de Nederlandse geneeskundige tijdschriften wordt kwalitatief onderzoek niet meer standaard als 'inferieur' bestempeld (Van der Graaf, 2018). Dat is een verheugende ontwikkeling, die recht doet aan de variëteit in onderzoeksvragen op het terrein van gezondheid en zorg.

Tegelijk is het jammer dat het debat over de kwaliteit van kwalitatief onderzoek buiten de kring van KWALON vrijwel lijkt te zijn verstomd. In bijna alle bacheloren masteropleidingen in de sociale wetenschappen wordt tegenwoordig aandacht besteed aan kwalitatieve onderzoeksmethoden, maar die aandacht is vaak oppervlakkig en schematisch. Een diepgaand inzicht in de waarde, de kracht én de beperkingen van kwalitatief onderzoek wordt er niet mee verkregen. Kwalijker is misschien wel dat de traditie van systematische studie van kwalitatieve methoden zélf lijkt te zijn verdwenen. Vakgroepen en leerstoelen Methoden en Technieken en in het bijzonder in de kwalitatieve methoden zijn deels opgeheven. Hoogleraren en UHD's in kwalitatieve methoden zijn er (voor zover we weten) niet (meer). Wel is er in diverse lectoraten op hogescholen aandacht voor kwalitatieve methoden en actieonderzoek. Daarmee lijken de achtergrond en de ontwikkeling van methoden en niet te vergeten het vakmanschap van de kwalitatief onderzoeker te verdwijnen en rest kwalitatief onderzoek als tool of gereedschap. Het is onze hartenkreet dat aandacht voor de juiste keuze uit de verschillende stromingen en methoden, de correcte uitvoering, en voor reflectie op de kwaliteit van kwalitatief onderzoek blijft bestaan. Het is noodzakelijk voor een bloeiend vakgebied en misschien wel meer nodig dan ooit, nu kwalitatief onderzoek breed wordt onderwezen, toegepast en de wetenschappelijke waarde ervan niet meer ter discussie staat.

Literatuur

- Boeije, H.R., & Bleijenbergh, I. (2019). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen*. Amsterdam: Boom.
- Boeije, H., Drabble, S.J., & O'Cathain, A. (2015). Methodological challenges of mixed methods intervention evaluations. *Methodology*, 11(4), 119-125.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Charmaz, K. (1991). *Good days bad days: The self in chronic illness and time*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Corbin, J.M., & Strauss, A.L. (1988). *Unending work and care: Managing chronic illness at home*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Glaser, B.G., & Strauss, A.L. (1965). *Awareness of dying*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B.G., & Strauss, A.L. (1966). The purpose and credibility of qualitative research. *Nursing Research*, 15(1), 56-61.
- Glaser, B.G., & Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Graaf, Y. van der. (2018). Kwalitatief onderzoek is niet inferieur. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 162, B1520.
- Graneheim, U.H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105-112.
- Grypdonck, M.H.F. (1996). *Het leven boven de ziekte uittillen: De opdracht van de verpleegkunde en de verplegingswetenschap voor chronisch zieken*. Oratie Universiteit Utrecht.
- Jedeloo S., & Staa, A.L. van. (2009). Q-methodologie, een werkelijke mix van kwalitatief en kwantitatief onderzoek? *KWALON* 41, 14(2), 5-15.
- Klop, R., Wijmen, F.C.B. van, & Philipsen, H. (1991). Patients' rights and the admission and discharge process. *Journal of Advanced Nursing*, 16(4), 408-412.
- Lucassen, P., Olde Hartman, T., & Greijn, C. (2018). Hoe lees ik een kwalitatief onderzoeksartikel? *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 162, D2857.
- Malterud, K. (2001). The art and science of clinical knowledge: Evidence beyond measures and numbers. *The Lancet*, 385, 397-400.
- Morse, J.M. (1999). Qualitative methods: The state of the art. *Qualitative Health Research*, 9(3), 393-406.
- Nijhof, G. (2001). *Ziekenwerk: Een kleine sociologie van alledaags ziekenleven*. Amsterdam: Aksant.
- Pols, J. (2014). Knowing patients: Turning patient knowledge into science. *Science, Technology, & Human Values*, 39(1), 73-97.
- Pope, C., & Mays, N. (1995). Qualitative research: reaching the parts other methods cannot reach: An introduction to qualitative methods in health and health services research. *British Medical Journal*, 311, 42-45.
- Pope, C., & Mays, N. (2009). Critical reflections on the rise of qualitative research in health services research. *British Medical Journal*, 399, b3425.
- Pronk, R., Evenblij, K., Willems, D.L., & Vathorst, S. van de. (2019). Considerations by Dutch psychiatrists regarding euthanasia and physician-assisted suicide in psychiatry: A qualitative study. *Journal of Clinical Psychiatry*, 80(6), 19m12736.
- Sandelowski, M. (1986). The problem of rigor in qualitative research. *Advances in Nursing Science*, 8, 27-37.
- Staa, A.L. van, & Vries, K. de. (2014). Directed content analysis: Een meer deductieve dan inductieve aanpak van kwalitatieve data-analyse. *KWALON* 57, 19(3), 46-54.
- Wolffers, I. (1995). Kwalitatieve benaderingen in het medisch onderzoek. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 139, 2580-2583.
- Wong, E.L., Tam, W.W., Wong, F.C., & Cheung, A.W. (2013). Citation classics in nursing journals: The top 50 most frequently cited articles from 1956 to 2011. *Nursing Research*, 62(5), 344-351.
- Zuuren, F. van. (1995). Kwalitatief onderzoek: Het belang van een kwalitatieve benadering bij onderzoek in de sociale gezondheidszorg. *Tijdschrift Sociale Gezondheidszorg*, 73(5), 315-321.

Figuur 1 Publicaties over kwalitatief onderzoek in Nederland naar gezondheid en zorg (1990-2020; PubMed)

